

Hälsa, vård och helande

– Antropologiska perspektiv

Carola Skott och Johan Wedel

Detta nummer av Socialmedicinsk tidskrift belyser och diskuterar hälsa, vård och helande utifrån aktuell antropologisk forskning. Socialantropologi kan beskrivas som studiet av människan som samhällsvarelse. Socialantropologer är intresserade av olika världsbilder och hur människor från olika kulturer och platser ser på sig själva. Grundläggande inom antropologisk forskning är tanken att vårt sätt att se på världen endast är ett bland många andra. Antropologin utmanar därför också vårt eget sätt att tänka och leva.

Begreppet kultur är centralt inom all antropologisk forskning. Kultur kan beskrivas som ett system av idéer, regler och betydelser vilka delas av en grupp människor i ett visst samhälle. Människor använder kultur för att uttrycka sig själva och sina liv. Genom kultur vägleds individen och får veta hur han eller hon skall se på världen, hur världen skall upplevas känslomässigt och hur han/hon skall bete sig i relation till andra människor, till utommänskliga makter och krafter och till naturen.

Inom om en viss kultur eller på en viss geografisk plats finns det dessutom många olika subkulturer med sina världsbilder och synsätt. Västerländsk medicin, till exempel, kan ses som en sådan subkultur; de som studerar medicin tillägnar sig långsamt den medicinska "kulturen" och ett annat perspektiv än de som befinner sig utanför.

Som antropolog studerar man en viss grupp eller ett visst synsätt för att försöka förstå, beskriva och jämföra detta synsätt med andra sätt att se på världen. Det kan innebära att arbeta bland shamaner hos ett ursprungsfolk i Amazonas, men det kan också innebära en studie bland kirurger på ett västerländskt sjukhus. Detta kräver i sin tur ett långt fältarbete, oftast ett år eller mer, då antropologen genom deltagande-observation utvecklar en förståelse och en känsla för hur det är att vara medlem i den grupp som studeras.

Inom antropologifämnet, och speciellt inom den gren som kallas medicinsk antropologi eller hälsoantropologi, problematiseras västerländsk medicinsk kunskap och vårdande utifrån ett kulturellt jämförande perspektiv. Utifrån detta synsätt är västerländsk medicin (biomedicin) ett kulturellt system bland andra, format och påverkat av kulturella föreställningar.

Genom att studera andra, icke-västerländska perspektiv, och lyssna till andra röster, utmanas och ifrågasätts våra invanda föreställningar om hälsa, vård och helande. Denna perspektivförskjutning leder till ett ifrågasättande av sådant som uppdelningen mellan kropp och själ, sjukdomsorsaker och synen på smärta och vårdande. När vi problematiserar de idéer som ligger till grund för den västerländska medicinska kunskapen, och speglar oss i det som vid första anblicken förefaller främmande och obekant, utvecklar vi en förståelse för andra synsätt samtidigt som vi också bättre kan se och

tema

förstå oss själva.

Hälsa är ett begrepp som är gåtfullt och svårt att undersöka med hjälp av naturvetenskapliga metoder (Gadamer 2003). Att se hälsa som en helhet som innefattar hela människans liv och omgivning, vidgar blicken men samtidigt ökar komplexiteten. Antropologer strävar efter en holistisk syn på hälsa och betonar människors upplevelser och kulturella föreställningar om vård, hälsa och helande. Antropologin blir därmed också betydelsefull i kliniska sammanhang, inte minst för att kunna erbjuda ”kultur-känslig vård”, för att kunna integrera icke-biomedicinska helare i vården och för att ge nya perspektiv på både kroniska och andra sjukdomstillstånd.

Syftet med temanumret är således att visa på hur antropologiska perspektiv kan ge insikter i det dolda eller främmande och samtidigt ifrågasätta det invanda och självklara. Resan bort ger det avstånd som skärper blicken också inför det som ligger nära. Skilda erfarenheter belyser mångfalden i människors strävan att behålla sin hälsa och leva meningsfulla liv trots de hot som finns hela tiden och överallt.

Dualism och individualism är starka tankemodeller som påverkar vårt sätt att tolka hälsa och sjukdom. Medvetandet och kroppen förstås som skilda substanser. En självständig och avskild individ uppfattas både som ett faktum och som ett ideal. Orsaken till sjukdom söks i första hand hos individen och vi lägger stor möda på att kunna förklara och förstå hur det materiella och det icke-materiella samspekar i vår erfarenhet och i våra kroppar. Alltsedan medicinen blev klinisk och vetenskaplig (se Foucault 1994) har det synliga, det som kan uppfattas med synsinnets, utövat överhöghet när det gäller att förklara sjukdom.

Den västerländska medicinens uppdelning mellan kropp och själ aktualiseras i Lisbeth Sachs artikel i detta temanummer. Sachs pekar på det komplexa sambandet mellan sjukdom och helande och på hur icke-farmakologiska effekter får oss att ställa frågor om hur tänkandet påverkar kroppen och hur kroppen påverkar tänkandet. Placeboeffekten, som nu kunnat registreras i hjärnan, kan inte längre avfärdas som en icke-specifik störning. Effekten av placebo tvingar oss istället att fokusera på hela människan – på hur tilltro och kulturellt styrda förväntningar påverkar hälsa och sjukdom. I förlängningen manar detta också till en större acceptans och förståelse för alternativa behandlingsformer och för det magiska helande och botande som förekommer i många samhällen världen över.

Det icke-synliga: kulturen, de sociala relationerna, språkets meningsskapande och förmedlande kraft har intet utrymme i naturvetenskapliga förklaringar. Det synliga har ett värde medan det osynliga är osäkert och negativt. Trolldom, häxeri och magi är termer som ofta används vid beskrivningen av främmande botesystem. Inte sällan bedöms detta då som villfarelser vilande på vidskepelse och okunskap. Magi, helande och sjukdom diskuteras i Johan Wedels artikel om icke-västerländska sjukdomsförklaringar på Kuba. Magi står för försök att utöva makt genom handlingar som antas ha ett direkt verksamt inflytande på människan och naturen. Genom spådom och ritualer tolkas sjukdom, olycka och ohälsa ofta i termer av häxeri, magi och onda ögat. Wedel visar hur dessa tolkningar ges en innebörd som är djupt meningsfull och som relaterar

till den drabbades sociala värld. Detta synsätt kontrasteras med den västerländska medicinens fokusering på patologiska processer inuti kroppen, och dess skarpa uppdelning mellan kropp och själ.

Betydelsen av kroppsliga erfarenheter aktualiseras i Helle Ploug Hansens bidrag om antropologiska metoder och kroppslighet. Hansen inleder med att låta läsaren ta del av anteckningar gjorda under ett fältarbete i Danmark bland kvinnor som opererat bort ett bröst. Hon berättar att det var först när hennes egen kropp uppmärksammades av kvinnorna som hon blev accepterad i gruppen. Hansen argumenterar för en större kroppslig självmedvetenhet och ett ökat kroppsligt deltagande i fältsituationen. Hon betonar de egna kroppsliga upplevelserna och visar hur den antropologiska metoden kan utgöra grunden för ett skapande och vidmakthållande av djupgående sociala relationer, något som i sin tur frambringa en genomgripande förståelse för andra människors upplevelser av sjukdom och lidande.

Kroppslighet är även temat i Maria Malmströms artikel om mat, kropp och kvinnlig omskärelse i Kairo, Egypten. Hon går bortom den gängse västerländska bilden och uppfattningen att omskärelse främst är ett medel för att kontrollera kvinnors sexualitet. Istället får vi en mer mångfasetterad bild, förankrad i människors egna upplevelser och synsätt. Malmström visar hur omskärelse uppfattas som en naturlig del i skapandet av kvinnlighet och hur detta blir tydligt när kvinnorna bereder och talar om mat. Omskärelse gör kvinnan ”ren”, men också ”slät”, ”mjuk” och ”söt” på samma sätt som när couscous tillagas. Couscous representerar, genom sin form, sötma och lenhet, det kultiverade, kvinnliga könet, den feminina kroppen samt ”riktig kvinnlighet”, och har följaktligen en mycket stark symbolisk laddning.

I alla kulturella sammanhang används symboler av olika slag och så inte minst inom hälsoområdet. En symbol refererar till något utöver sig själv och dess betydelse är godtycklig i den meningen att den skapats mellan människor. Den används ofta för att säga något utöver vad som annars kan uttryckas, till exempel omedvetna känslor och motsättningar. Metaforer är språkliga uttryckssätt som utgår från någon form av likhet mellan delar av olika associationsfält. Man förstår eller erfar något i termer av något annat som man kanske är mera bekant med. Vibeke Steffen och Tine Tjørnhøj-Thomsen analyserar de metaforer som förekommer i samband med de många kurser och terapiformer i personlig utveckling och förändring som erbjuds i Danmark. Författarna visar hur kurserna och programmen erbjuder individen pragmatiska ”tekniker”, ”redskap” och ”verktyg” för att uppnå en bättre livskvalitet och för att lösa både existentiella och sociala problem. Dessa metaforer ges ett innehåll som kan liknas vid magi; de blir symboliskt laddade och avsedda att kontrollera och manipulera osäkerhet. Detta språkbruk får till följd att vi förhåller oss alltmer tekniskt, instrumentellt och individcentrerat till problem som främst är av social och mellanmännisklig natur.

Symboliska relationer mellan läkemedel, vård och hälsa diskuteras i Kristofer Hansons artikel om astma och allergi bland ungdomar i Sverige. Begreppet fetischism innefattar den process som handlar om att föremål kan representera en relation eller abstraktion. Pengar kan t ex ses som ett värde i sig medan de i själva verket represen-

tema

terar värden i en marknad och sociala relationer mellan människor. Resultatet kan bli att man blandar ihop abstraktionerna med deras konkretiseringar och tillskriver föremålet kraftfulla egenskaper. Genom att studera läkemedelsreklam och möten mellan patient och läkare visar Hansson hur astma- och allergimedieciner ges ett symboliskt innehåll som sträcker sig utöver dess praktiska nytta och betydelse. Medicinerna blir genom reklam och i samtal nödvändiga föremål, en sorts fetischer som frammanar en känsla av "liv", "aktivitet" och "trygghet". Samtidigt visar Hansson att när dessa föremål ses som oumbärliga utgör de också en form av kontroll och begränsning; de måste alltid finnas till hands.

Carola Skott jämför tre episoder av vårdande i Zimbabwe, Taiwan och USA. Shamanen, helaren och sjuksköterskan i dessa episoder hade alla intentionen att stödja och stärka en hjälpsökande men deras handlingar tolkades på olika sätt. Meningsinnehållet i "vårdande" framstår i denna jämförelse inte som fast eller universellt. Gemensamma mänskliga förutsättningar i mötet med mångfald i aktuella situationer åstadkommer den specifika betydelsen av vårdandet. Intentioner och tolkningar framställs i den situation där det sker. Skott visar att den tysta kunskap som uttrycks i vårdande hör hemma i de erfarenheter och de relationer som utspelas mellan människor. Den synliga vårdhandlingen har ett icke-synligt och icke-materiellt innehåll som är mycket verksam.

Hur det som är riskfyllt och bristfälligt i samhället alltmer förläggs till den enskilda människan och hennes hälsotillstånd diskuteras av Marita Eastmond i hennes artikel om flyktingskap och trauma. Med utgångspunkt från en studie bland bosniska flyktingar i Sverige under 1990-talet visar Eastmond hur flyktingarnas upplevelser och erfarenheter medikaliseras. Människors egna röster och idéer om normalitet och ohälsa har överskuggats av en rådande syn på flyktingar som traumatiserade offer. Även om det inneburit att många bosnier fått stanna i Sverige har det också motverkat deras möjligheter på arbetsmarknaden och skapat en känsla av att de inte är delaktiga i det svenska samhället.

Hur stor del av sjukligheten i vårt samhälle som kan förklaras av den brist på tillit som människor känner har länge diskuterats. Att tillit kan vara en del av boten också i ett biomedicinskt sammanhang har blivit en alltmer erkänd och accepterad tanke. Förfinade metoder, framför allt inom neurovetenskapen, har gett möjlighet att visa på sådant som konkret synliga placeboeffekter (Sachs 2004). Sammantaget ger de olika bidragen i detta temanummer exempel på hur vård och helande skapas och förstås i relation till samhälle och kultur. Vad som saknas idag är en interdisciplinär forskning som tillåter en mångfald av komplementära vetenskapliga språk i studiet av hälsa och ohälsa. Kunskapen om människan och hennes strävan att bibehålla och återvinna hälsa är ännu ytterst ofullständig.

Litteratur

- Foucault, M. (1994). *The birth of the clinic: an archaeology of medical perception*: Vintage Books.
Gadamer, H.-G. (2003). *Den gåtfulla hälsan : essäer och föredrag*: Dualis.
Sachs, L. (2004). *Tillit som bot : placebo i tid och rum*: Studentlitteratur.